

דבר העורכים

הגיליון הנוכחי של **ביאן** כולל מאמר אחד, מאת אריק רודניצקי, המציג פרופיל של צעירים ערבים בישראל בראי ממצאי סקר דעת קהל שערכה קרן קונרד אדנאואר בקיץ שעבר.

ביאן הוא רבעון לענייני החברה הערבית בישראל, המתפרסם מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב.

אנו מזמינים את קוראינו לפנות אלינו בדרכים אלה:

- תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי:

ד"ר איתמר רדאי (מנהל אקדמי)

טלפון 03-6406438

דוא"ל itamar.radai@nyu.edu

אריק רודניצקי (מנהל פרויקטים)

טלפון 03-6409991

- אתר האינטרנט של תכנית קונרד אדנאואר: www.dayan.org/kap

© כל הזכויות על פרסום הרבעון שמורות לתכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, אוניברסיטת תל-אביב, 2018. מותר לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה בציון מפורט של שם המקור, של עורכיו ושל מקום ההוצאה לאור. אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעורכים.

תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי נוסדה ב-2004 על ידי קרן קונרד אדנאואר מגרמניה ואוניברסיטת תל-אביב וכחלק ממרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. היא המשכה המורחב של התכנית לחקר הפוליטיקה הערבית בישראל שהקימו קרן אדנאואר ואוניברסיטת תל-אביב ב-1995. התכנית נועדה להעמיק את הידע וההבנה של יחסי יהודים-ערבים בישראל באמצעות כינוסים, הרצאות לקהל הרחב וסדנאות וכן באמצעות מחקר, פרסומים ותיעוד.

תודה לנחמה ברוך שערכה והתקינה את המאמרים בעברית.

העורכים

אריק רודניצקי* / הצעירים הערבים בישראל: עמדות פוליטיות וחברתיות

מבוא

חלקם של הצעירים בני 18–29 באוכלוסייה הערבית הבוגרת בישראל הוא בלתי מבוטל: על פי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לסוף שנת 2017, האוכלוסייה הערבית הבוגרת בישראל (בני 18 ומעלה) כוללת כ-1.1 מיליון נפש, ומנינם של הצעירים בני 18–29 הוא כ-390 אלף. שיעורם בכלל האוכלוסייה הערבית הוא 21%, ושיעורם באוכלוסייה הערבית הבוגרת (מעל גיל 18) הוא 36%¹.

המאמר שלפנינו סוקר עמדות פוליטיות וחברתיות של הצעירים הערבים בישראל כפי שהן משתקפות בסקר מטעם תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי שנערך באוגוסט 2017. הסקר התבסס על מדגם מייצג של האוכלוסייה הערבית הבוגרת בישראל (בני 18 ומעלה), ונכללו בו 876 נשאלים, כולם בעלי אזרחות ישראלית. קבוצת המדגם של בני 18–29 כללה 312 נשאלים (48% גברים, 52% נשים), שהם 35.6% מאוכלוסיית המדגם.² טעות הדגימה הייתה 2.25%.

הצעירים הערבים בישראל: פרופיל חברתי

בני הדור הצעיר יעצבו בעתיד הלא-רחוק את פניה של החברה הערבית, אולם כיום הם נתונים בתקופת מעבר בחייהם ובראשית התפתחותם המקצועית והאישית. הצעירים הערבים נולדו בשנות התשעים. הם גדלו ובגרו במציאות ישראלית שחוות תהליך מודרניזציה מואץ, גידול בתרבות הצריכה והתפתחות של חברת שפע המדגישה ערכים של מימוש עצמי ושל סיפוק צרכי הפרט. בשנים האחרונות צמח מעמד ביניים חדש באוכלוסייה הערבית שהרגלי הצריכה שלו דומים לאלה של מעמד הביניים באוכלוסייה היהודית.³ העלייה בגיל הנישואין ובשיעור הרווקים והרווקות בחברה הערבית היא ביטוי לכך שרבים מקרב בני הדור הצעיר בחברה הערבית (גברים ונשים) מעדיפים לממש תחילה את שאיפותיהם האישיות – למשל, רכישת השכלה גבוהה או הכשרה מקצועית – בטרם יפנו להתמסד ולהקים משפחה.

השפעותיה של מהפכת האינטרנט והפייסבוק בחברה הערבית מורגשות בעיקר בקרב בני הדור הצעיר. ממצאים מתוך סקר שערך איגוד האינטרנט הישראלי בקיץ 2016 מלמדים כי הפער בין יהודים לערבים בתחום הדיגיטלי למעשה אינו קיים בקרב בני הדור הצעיר: כמעט כל הצעירים הערבים בני 18–29 מחזיקים בטלפון חכם (98%) וגולשים באינטרנט (97%). רובם (90%) משתמשים באינטרנט כמקור מידע וחדשות, ורבים מהם (64%) פתוחים לקבל את המידע בכל השפות, ללא העדפה של ערבית או עברית.⁴

עם זאת, בני הדור הצעיר מתמודדים עם אתגרים לא פשוטים. הצעירים שבהם, בראשית שנות העשרים לחייהם, הם בוגרי תיכון אשר זה עתה סיימו את חוק לימודיהם; הם עושים את צעדיהם הראשונים ב"עולם הבוגרים" ומבקשים להיכנס לעולם התעסוקה או להתקבל למוסדות להשכלה גבוהה. חלק לא מבוטל מהם מתקשים להשתלב במסגרות הללו, וכך הם נקלעים למצב המוגדר בספרות המקצועית "חוסר מעש" (NEET): מחוץ למעגל התעסוקה ומחוץ למעגל ההשכלה הגבוהה. יש לציין כי לא מעט (28%) מהצעירים בכלל החברה הישראלית (יהודים וערבים)

* אריק רודניצקי הוא מנהל פרויקטים של תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי במרכז משה דיין.

¹ הנתונים נלקחו מאתר האינטרנט של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה: www.cbs.gov.il. הנתונים כוללים גם את התושבים הערבים במזרח העיר ירושלים. להרחבה ראו: אלי רכס ואריק רודניצקי (עורכים), **נוער ערבי בישראל: בין סיכוי לסיכון** (אוניברסיטת תל אביב: תכנית קונרד אדנאואר לשיתוף פעולה יהודי-ערבי, 2008).

² לניתוח הנתונים המלאים של הסקר ראו: איתמר רדאי ואריק רודניצקי, "אזרחות, זהות והשתתפות פוליטית: סקר עמדות הציבור הערבי בישראל." **ביאן: הערבים בישראל**, גיליון 12 (דצמבר 2017).

³ מירב ארלוזורוב, "הערבים הם האיפים החדשים של ישראל." **The Marker**, 12 ביוני 2017.

⁴ **הרגלי שימוש באינטרנט במגזר הערבי – סקר איגוד האינטרנט 2016**, 2 באוגוסט 2016. ראו: <https://www.isoc.org.il/sts-data/11215>

מוגדרים חסרי מעש, אולם התופעה נפוצה הרבה יותר בקרב הצעירים הערבים. על פי אחד המחקרים, כ-40% מהצעירים הערבים בני 18–22 מוגדרים "חסרי מעש". מחציתם שרויים במצב זה מבחירה אישית (למשל, צעירות שסיימו את לימודיהן התיכוניים, נישאו והפכו לעקרות בית) ואילו המחצית האחרת אינם מצליחים להשתלב במעגל התעסוקה חרף מאמציהם.⁵ גם הצעירים המצליחים להשתלב במעגל התעסוקה או במוסדות להשכלה גבוהה מתמודדים עם קשיי השתלבות בעולם שמחוץ ליישובים שבהם גדלו. רבים מהם חווים הלם תרבות של ממש בעקבות המעבר לערים הגדולות, החיכוך היום-יומי עם אוכלוסיית הרוב היהודי והחיים בעולם שבו התרבות והשפה העברית דומיננטיות.⁶

על כל אלה יש להוסיף את השפעות הסביבה הפוליטית. הצעירים הערבים – במידה רבה אף יותר מכלל האוכלוסייה הערבית – מושפעים מהתפוצות הפוליטיות הפנימיות בישראל ומן המשברים ביחסים שבין ישראל לפלסטינים. בני הדור הצעיר של היום גדלו ובגרו בצל אירועי האינתיפאדה השנייה שפרצה בספטמבר 2000. על כך יש להוסיף את התמורות המתרחשות בשנים האחרונות במזרח התיכון. הלקח העיקרי מאירועי "האביב הערבי" במדינות ערב השכנות מלמד מה רב כוחם של צעירים מלוכדים לחולל שינוי. אין להתפלא כי בדומה למרחב הערבי החיצוני, גם בתוך ישראל צעירים ערבים רבים משתלבים בענף המקומי של תנועת **אל-חראק אל-שבאבי** ("תנועת הצעירים"): גוף אמורפי, לא ממוסד וחסר אוריינטציה פוליטית ברורה, אולם ייחודו בכך שהוא מלכד צעירים בשנות העשרים לחייהם באמצעות פעילות ברשתות החברתיות. פעילות התנועה מורגשת בעתות מחאה קולקטיבית, למשל בשבוע אירועי המחאה ששטף את היישובים הערביים באוקטובר 2015 בעניין מסגד אל-אקצא. צעירים ערבים רבים יצאו להפגין נוכחות בשטח לאחר ששאבו עידוד מפעילותם ברשתות החברתיות המזוהות עם תנועת **אל-חראק אל-שבאבי**.⁷ דוגמא נוספת מהעת האחרונה היא ההפגנה הסוערת שהתארגנה באופן ספונטאני באמצע מאי בחיפה, בתגובה להתרחשויות האלימות בגבול רצועת עזה. ביוזמת פעילי "**חראק חיפה**" יצאו עשרות רבות של צעירים לרחובות כדי להביע הזדהות עם סבלם של הפלסטינים בעזה.⁸

ממצאי הסקר

הסקר ערך הבחנה בין שתי קבוצות משנה בקבוצת הגיל 18–29: צעירים בני 18–22 וצעירים בוגרים יותר בני 23–29. לכל אחת מן הקבוצות פרופיל חברתי שונה: בני קבוצת הגיל 18–22 בדרך כלל עושים את ראשית דרכם בעולם הלימודים או התעסוקה לאחר שסיימו את לימודיהם התיכוניים. חלקם, בעיקר גברים דרוזים, נמצאים בתקופת שירות החובה בצבא. ככלל, בני 18–22 בשלב זה של חייהם עדיין לא התנתקו לגמרי מהחיים בבית הוריהם. לכן התערותם בחברה הישראלית היא חלקית. לעומתם, בני קבוצת הגיל 23–29 כבר החלו להשתלב בעולם התעסוקה או ההשכלה הגבוהה ונתונים בתהליך של התמסדות אישית והקמת משפחה משלהם. התערותם במרקם החיים בישראל הגיעה לשלב מתקדם יותר מחבריהם בקבוצת הגיל הצעיר. על פי נתוני הסקר, 69% מן הנסקרים בקבוצת הגיל 18–22 הם רווקים ורק 24% מהם נשואים (חלקם הורים לילדים). בקבוצת הגיל הבוגרת יותר (23–29), רוב הנסקרים (55%) נשואים (מחציתם ללא ילדים ומחציתם הורים לילדים) ושיעור הרווקים והרווקות הוא 40%.

ההבדלים בין שתי הקבוצות אינם רק דמוגרפיים. ממצאי הסקר מצביעים על שונות רבה בעמדותיהן של שתי הקבוצות הללו, ובמקרים אחדים מדובר בתמונת ראי של ממש. ככלל, בני 18–22 נוטים לאמץ עמדה פסימית יותר כלפי חוויות החיים בישראל והם ביקורתיים יותר כלפי רשויות המדינה. הם נוטים להדגיש את הזהות הלאומית ללא מרכיב הזהות האזרחית. לעומתם,

⁵ צבי אקשטיין ומומי דהן, **אבטלה גבוהה בקרב צעירים ערבים** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, פורום קיסריה לכלכלה וחברה, 2011); סאמי מיעארי ונסרין חדאד חאגי יחיא, **חוסר מעש בקרב צעירים ערבים בישראל** (ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017).

⁶ שבתי בנדט, "בין שני עולמות: חייהם של ערביי ישראל כסטודנטים לצד יהודים." **אתר ואללה! חדשות**, 4 באוגוסט 2016: <https://news.walla.co.il/item/2985088>

⁷ אריק רודניצקי, "בין אל-אקצא לסחינין: המנהיגות הערבית ודור הפייסבוק." **ביאן**, גיליון 6 (נובמבר 2015), עמ' 7–11.

⁸ תופיק עבד אל-פתאח, "פעילים: אל-חראק אל-שבאבי כפה דרכי מאבק." **אתר arab48.com**, 23 במאי 2018; נדאל אל-עזה ורולא נצר-מזאוי, "חראק חיפה: מבט על מאפייני השינוי." **אתר arab48.com**, 23 במאי 2018.

בני 23–29 מאמצים עמדות ביקורתיות פחות והם נוטים להעריך במידה רבה יותר את חייהם במדינה. הם מגדירים את זהותם במונחים לאומיים ואזרחיים גם יחד.

עמדות הנסקרים נבחנו בשלושה תחומים עיקריים: (א) חיי היום-יום במדינה ותחושות אישיות; (ב) עמדות פוליטיות; (ג) הגדרת הזהות העצמית.

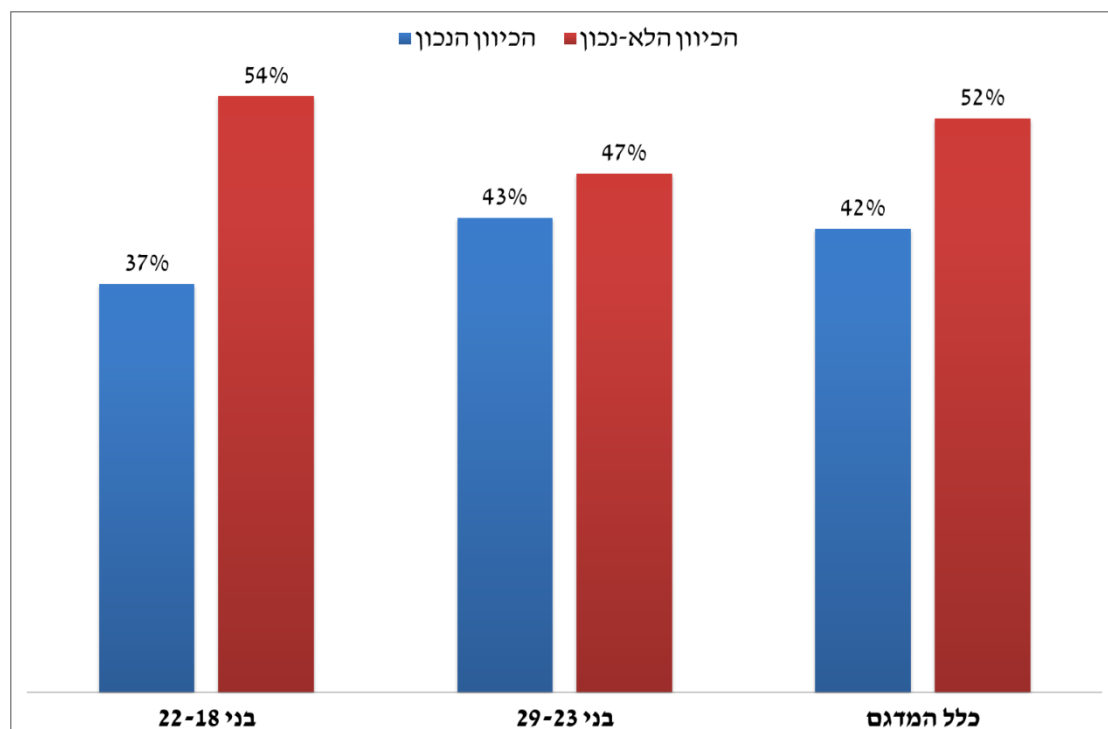
עמדות כלליות וחיי היום-יום

הסקר נפתח בשאלה כללית שהוצגה לנשאלים: "האם ישראל מתקדמת בכיוון הנכון או בכיוון הלא נכון?" התשובות של הצעירים מלמדות כי עמדותיהם הולמות את הממוצע הכללי באוכלוסיית המדגם, אולם ביקורתם של בני 18–22 חריפה יותר בהשוואה לכלל המדגם, בעוד בני 23–29 מחזיקים בעמדה מאוזנת יותר (תרשים 1). התמונה החלה להשתנות כאשר הנשאלים נתבקשו להגדיר את התרשמותם הכללית מן המדינה (תרשים 2). בנקודה זו נחשפת תמונת ראי בין שתי קבוצות הגיל: הצעירים (18–22) חלוקים בעמדתם בשאלה זו, והבוגרים יותר (23–29) מדווחים ברובם (64%) על התרשמות חיובית כללית כלפי המדינה. עמדתם חיובית אף יותר מזו של הממוצע הכללי של המדגם (60%) שהתרשמותם מן המדינה חיובית.

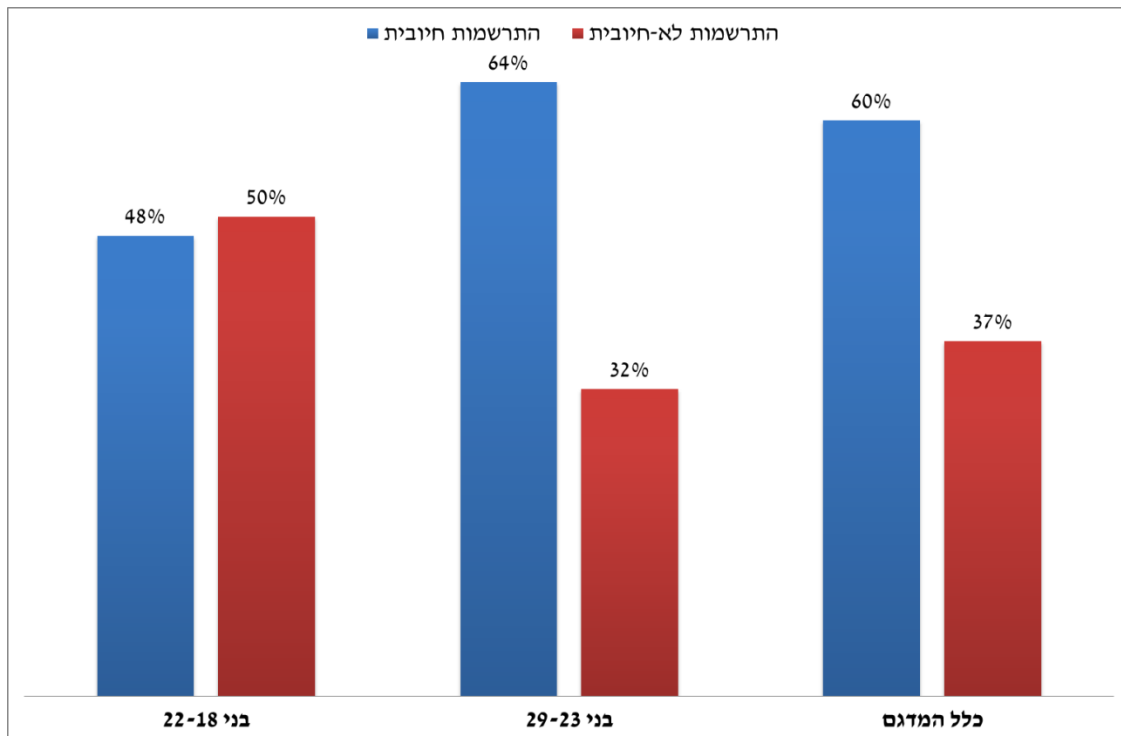
הנסקרים נתבקשו להשיב גם על שאלות קונקרטיות יותר המבטאות את תחושותיהם האישיות כלפי האזרחות הישראלית וכלפי תנאי המחיה במדינה (תרשים 3). הצעירים ביותר (בני 18–22) ביקורתיים מאוד כלפי האזרחות הישראלית והעמדה של רובם (52%) כלפיה שלילית. לעומתם, הבוגרים יותר (בני 23–29), ככלל המדגם, מחזיקים ברובם (65%) בעמדה חיובית כלפי האזרחות הישראלית. הסבר אפשרי לשוני בעמדות בין שתי קבוצות הגיל הוא, שהצעירים עושים את צעדיהם הראשונים בעולם האזרחות הישראלית. אמנם הם זוכים להשתתף בפעם הראשונה בבחירות לכנסת, אולם ככלל יש להניח שאין הם חשים כי האזרחות מועילה להם. לעומתם, המבוגרים יותר כבר הספיקו להשתלב בהווה הישראלית – לרבות שוק התעסוקה והמוסדות להשכלה גבוהה – ולכן הערכתם לאזרחות הישראלית רבה יותר.

חווית החיים בישראל מצטיירת באור חיובי יותר. עמדותיהם של הצעירים בני 18–22 מתאזנות בין הרואים בחיוב את חווית החיים בישראל (47%) לבין הרואים אותה באור שלילי (49%). בקרב הבוגרים יותר ניכר רוב ברור (70%) למחזיקים בעמדה חיובית כלפי תנאי החיים בישראל.

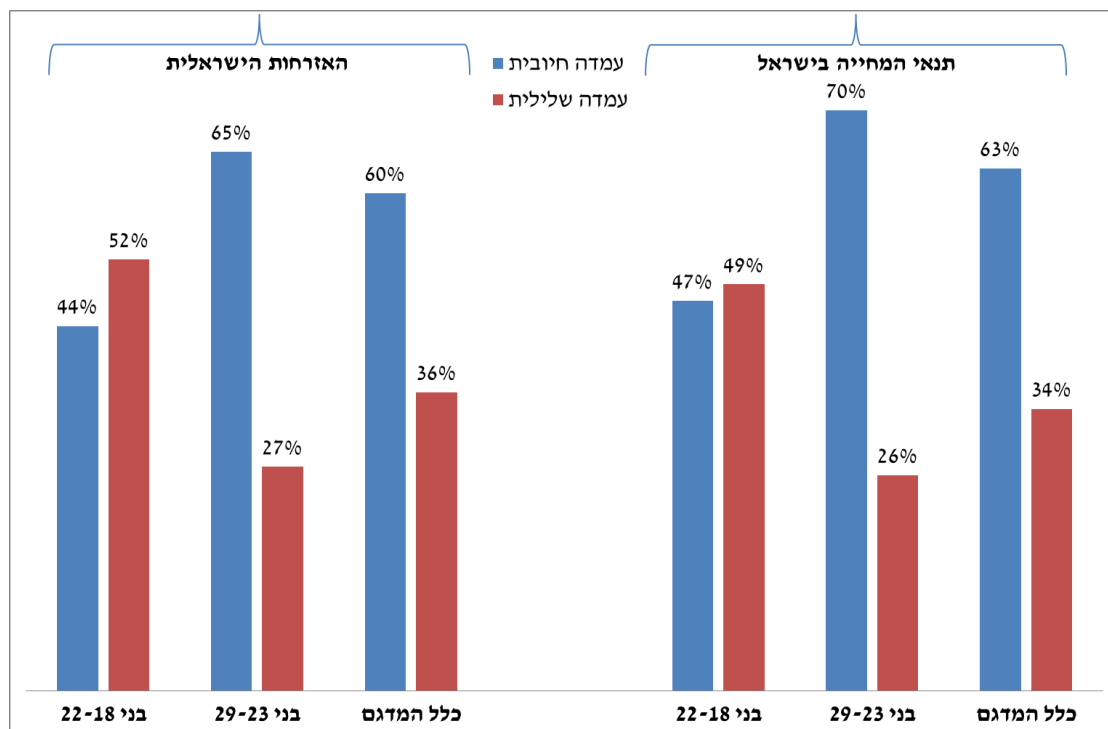
תרשים 1: האם ישראל מתקדמת בכיוון הנכון או בכיוון הלא-נכון? (לפי קבוצות גיל)

תרשים 2: האם התרשמותך ממדינת ישראל חיובית או לא-חיובית? (לפי קבוצות גיל)

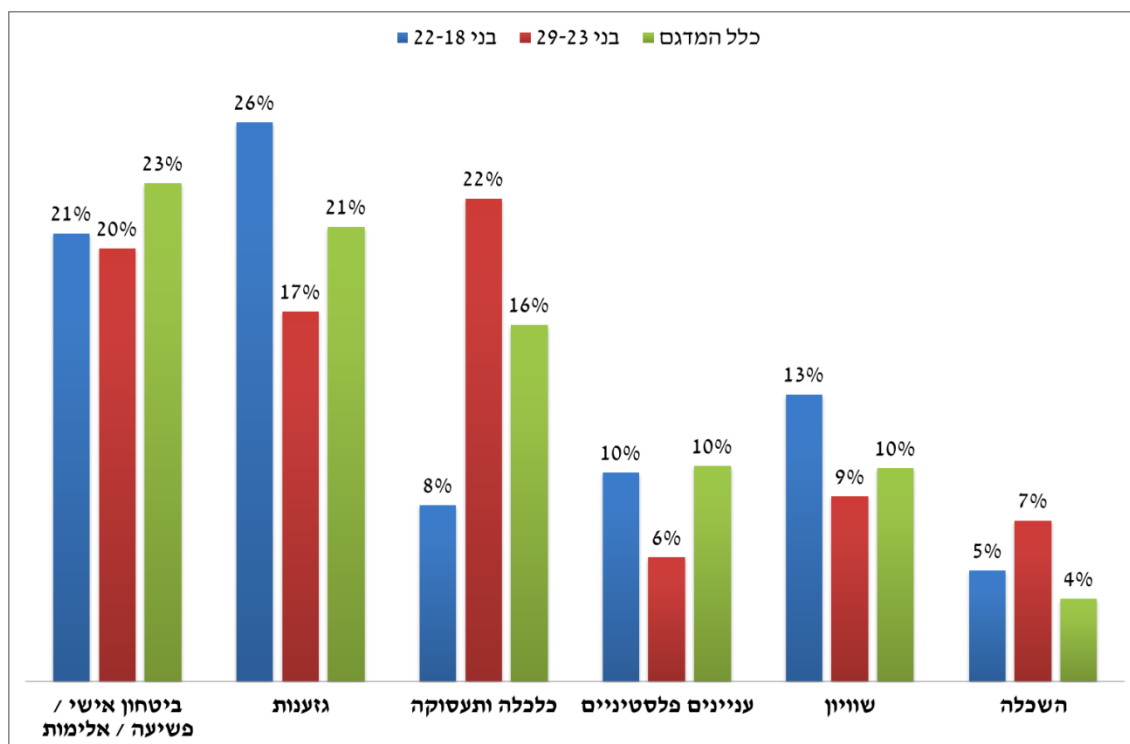
תרשים 3: עמדות כלפי תנאי המחיה בישראל וכלפי האזרחות הישראלית (לפי קבוצות גיל)

הנסקרים התבקשו להתמקד בסוגיות המטרידות אותם בחיי היום-יום. הוצגה בפניהם שורה של תחומים בסדר אקראי והם התבקשו לבחור תחום אחד המדאיג אותם ואת משפחתם יותר מכול (תרשים 4). מתשובותיהם של כלל הנסקרים מסתמנים שלושה תחומים המדאיגים כיום יותר מכול את הציבור הערבי בישראל: אלימות ופשעה (23%), גזענות (21%), וכלכלה ותעסוקה (16%). שלושת התחומים הללו מדאיגים גם את אוכלוסיית הצעירים, אולם בסדר שונה. תופעת הגזענות מצד הרוב היהודי היא המטרידה יותר מכול (26%) את הצעירים בני 18–22, ואת הבוגרים (23–29) מטרידה יותר מכול בעיית הכלכלה והתעסוקה (22%).

תשובות אלה מלמדות מהם האתגרים השונים שאיתם מתמודדת כל קבוצת גיל. העובדה שרבע מבני קבוצת הגיל הצעירה ביותר מדרגים את הגזענות כבעיה המטרידה אותם יותר מכול מעידה על ההלם התרבותי שהם חווים בעקבות המפגש הישיר הראשון עם חברת הרוב היהודי. לעומתם, הבוגרים יותר, השרויים בעיצומו של תהליך ההשתלבות בשוק התעסוקה הישראלי בד בבד עם תהליך ההתמסדות האישי והקמת משפחה, מוטרדים יותר מבעיות הקשורות לכלכלה ולתעסוקה.

תרשים 4: מה הנושא שמדאיג אותך ואת משפחתך יותר מכול? (לפי קבוצות גיל)

עמדות פוליטיות

לנסקרים הוצגו אפשרויות אחדות לגבי ההשתתפות הפוליטית של מפלגות ערביות בישראל ולגבי ההצטרפות האפשרית של מפלגה ערבית לממשלה כלשהי בעתיד. יותר משליש מכלל הנסקרים במדגם (36.5%) הביעו התנגדות להצטרפות לממשלה. עמדותיהם של הצעירים עולות בקנה אחד עם עמדה זו: שיעורם של בני 18–22 שהשיבו כי אל למפלגה ערבית להצטרף לקואליציה עמד על 35.3%, ושיעורם של בני 23–29 שהשיבו כך עמד על 35.2%. עמדה מעניינת עולה מתשובותיהם של בני 18–22: שיעור גבוה במיוחד מהם (37.5%) סבורים כי על מפלגה ערבית להצטרף לממשלה בנסיבות הנכונות. שיעור זה גבוה משיעור המסכימים לטענה זו בכל קבוצות הגיל במדגם. מנגד בולטת לעין העובדה שיותר מרבע מבני 23–29 (26.7%) הצהירו שאין להם עמדה בנושא או סירבו להשיב על השאלה.

לוח 1: האם על מפלגה ערבית להצטרף לממשלה? (לפי קבוצות גיל)

קבוצת הגיל	בני 18–22	בני 23–29	כלל המדגם
התשובה			
לא	35.3%	35.2%	36.7%
כן, בנסיבות הנכונות	37.5%	30.7%	32.7%
לתמוך מבחור, בנסיבות הנכונות	7.4%	7.4%	9.8%
לא יודע	12.4%	11.4%	9.6%
מסרב לענות	7.4%	15.3%	11.2%

ממצא זה מלמד כי בקרב הצעירים מקננת השאיפה להשפיע על המתרחש במדינה ולחולל שינוי פוליטי. שאיפה זו מוזנת מהקמתה של הרשימה המשותפת ערב הבחירות לכנסת ה-20 ומעידה על התקוות הרבות שתולים בה בני הדור הצעיר בחברה הערבית. עם זאת, ממצאי הסקר מראים כי התקוות הולכות ונכזבות עם העלייה בגיל. ההתפכחות מן השאיפות גורמת לחלק לא מבוטל מהצעירים "לשבת על הגדר": להמשיך ולהשתתף במשחק הפוליטי אך לא לנקוט עמדה ברורה כלפי מטרותיו של אותו משחק בעבור הציבור הערבי.

הנסקרים נשאלו על עמדותיהם כלפי שורה של מוסדות ממלכתיים: הכנסת, הרשויות המקומיות, בית המשפט העליון, הממשלה, ראש הממשלה, נשיא המדינה, הצבא והמשטרה (לוח 2). פילוח התשובות חושף פערי עמדות ברורים בין בני 18–22 לבין בני 23–29: הצעירים ביותר מותחים ביקורת חריפה מאוד על המוסדות הייצוגיים של המדינה – יותר ממחציתם מחזיקים בעמדה שלילית כלפי הכנסת, הממשלה, בית המשפט העליון ומוסד הנשיאות. לעומת זאת, הבוגרים יותר נעים בין ביקורת מתונה על הכנסת והממשלה לבין עמדות חיוביות כלפי בית המשפט העליון ומוסד הנשיאות. תמונת ראי בעמדותיהן של שתי קבוצות הגיל מתגלה גם ביחס לגורמי הביטחון – צה"ל והמשטרה. יותר ממחצית הצעירים בני 18–22 מחזיקים בדעה שלילית כלפי גורמים אלה, ואילו מחצית מבני 23–29 מחזיקים בדעה חיובית כלפיהם.

לוח 2: עמדות כלפי מוסדות המדינה

קבוצת הגיל	בני 22–18			בני 29–23			כלל המדגם		
	המוסד	עמדה חיובית	עמדה שלילית	הפער	עמדה חיובית	עמדה שלילית	הפער	עמדה חיובית	עמדה שלילית
הכנסת		31.6%	62.5%	-30.9%	37.5%	50.0%	-12.5%	44.9%	48.2%
הרשויות המקומיות		39.7%	54.4%	-14.7%	46.6%	45.5%	-1.1%	45.9%	49.0%
בית המשפט העליון		36.8%	50.7%	-13.9%	47.7%	38.6%	9.1%	47.6%	43.6%
הממשלה		32.4%	58.1%	-25.7%	43.8%	49.4%	-5.6%	43.3%	50.4%
נשיא המדינה		34.6%	52.9%	-18.3%	47.7%	42.6%	5.1%	49.6%	42.5%
המשטרה		34.6%	55.9%	-21.3%	51.7%	42.0%	9.7%	48.8%	45.9%
צה"ל		34.6%	55.9%	-21.3%	50.0%	41.5%	8.5%	47.5%	45.4%

חוסר האמון של בני 22–18 בממשלה בולט לעין גם בתשובותיהם על מדיניות הפיתוח הכלכלי של הממשלה. בדצמבר 2015 קיבלה ממשלת ישראל את החלטה 922 והועידה תקציב בסך 15 מיליארד ש"ח (למשך חמש שנים) לפיתוח כלכלי וחברתי של יישובים ערביים במגוון תחומים: חינוך, תשתיות, דיור, תעסוקה, תחבורה, ביטחון פנים ותרבות. תשובות הנסקרים מלמדות כי לא זו בלבד שמחצית מבני 22–18 לא שמעו כלל על התכנית ורק רבע מהם שמעו עליה, אלא ששיעור גבוה במיוחד (כ-18%) אינם מאמינים כלל לדבר קיומה. לעומת זאת, תשובותיהם של בני 29–23 מלמדות כי שיעור האנשים שנחשפו לתכנית שקול לשיעורם של האנשים שלא שמעו עליה, ורק שיעור קטן מהם אינם מאמינים שהתכנית קיימת.

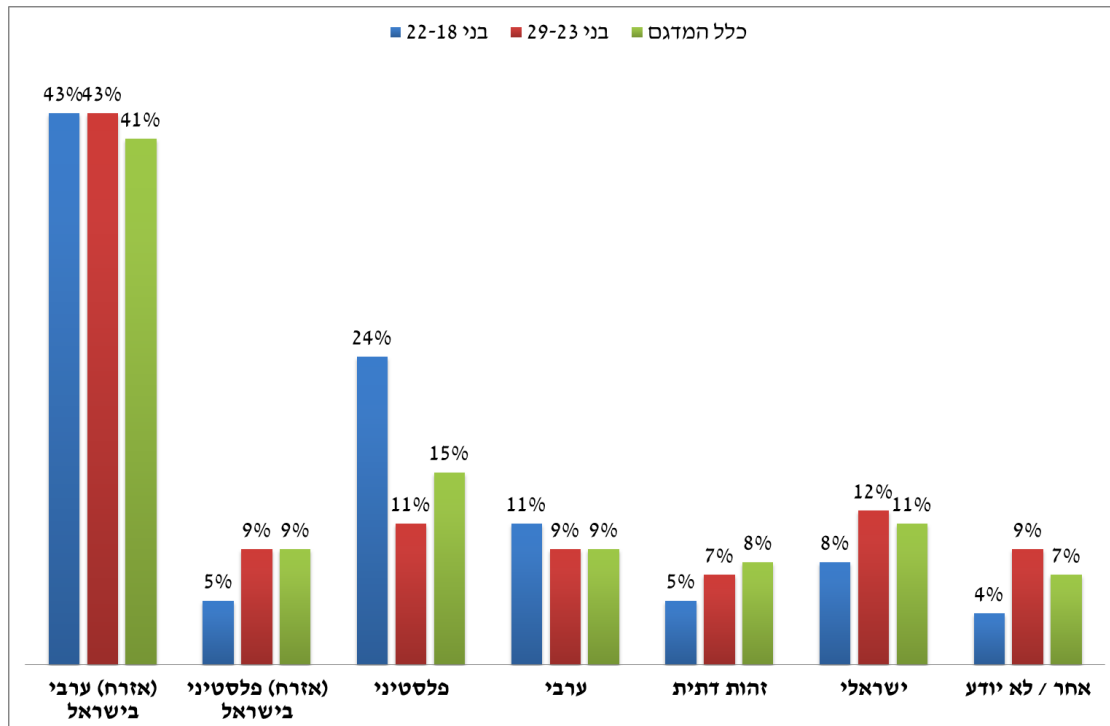
לוח 3: באיזו מידה אתה בקי בתכנית 15 המיליארד של הממשלה? (לפי קבוצות גיל)

קבוצת הגיל	בני 22–18			בני 29–23			כלל המדגם		
	התשובה	בקי	לא בקי	לא מאמין לזה / זה לא נכון	בקי	לא בקי	לא מאמין לזה / זה לא נכון	בקי	לא בקי
בקי		24.3%	38.1%	36.4%					
לא בקי		50.7%	42.6%	45.2%					
לא מאמין לזה / זה לא נכון		17.6%	8.0%	10.3%					

הגדרת הזהות העצמית

שיעורם של הצעירים בכלל המדגם (29–18) המגדירים את זהותם "ערבי בישראל" או "אזרח ערבי בישראל" עולה על 40%, ושיעור קטן יותר בקבוצות הגיל השונות (בין 5% ל-9%) כורכים את הזהות הפלסטינית במרכיב זהותם האזרחית הישראלית. עם זאת, בולטת לעין העובדה שכ-35% מבני 22–18 מגדירים את זהותם במונחים לאומיים טהורים ("ערבי" או "פלסטיני") ללא מרכיב של זהות אזרחית. שיעור זה גבוה כמעט פי שניים משיעור המשיבים כך בקבוצת הגיל 29–23 (20%). למעשה שיעור זה בקבוצת הגיל 22–18 גבוה באופן מובהק משיעור בכל קבוצת גיל אחרת באוכלוסיית הסקר. לעומת זאת, שיעור בני 29–23 המגדירים את זהותם "ישראל" (12%) גבוה באופן מובהק משיעורם בקרב בני 22–18 (8%).

תרשים 5: הגדרת הזהות העצמית ומרכיביה (לפי קבוצות גיל)

הממצאים מלמדים יותר מכול על החוויה שפוקדת את בני הדור הצעיר עם סיום לימודיהם התיכוניים ועם היציאה לראשונה מן הבית לעולם התעסוקה וההשכלה הגבוהה. המפגש הראשון הבלתי-אמצעי עם חברת הרוב היהודי ועם סביבה שבה השפה והתרבות העברית דומיננטיות כרוך לעתים בחששות ובחוויות של מפח נפש. תגובת הנגד לגילויי גזענות וניכור מהחברה היהודית היא הדגשת הזהות המקורית (הלאומית) והדחיקת הזהות האזרחית הישראלית. אף על פי כן, ככל שחולפות השנים מסתגלים בני הדור הצעיר לחברת הרוב היהודי ומאמצים עמדה מאוזנת יותר: בצד הדגשת הזהות הלאומית מתחזק המרכיב האזרחי בזהות.

סיכום

תפיסת העולם של הצעירים הערבים בישראל מושפעת ממציאות חייהם המורכבת. במציאות זו נשזרים יחדיו אתגרי היום-יום – החיפוש אחר ביטחון אישי, ביטחון כלכלי ותחושת יציבות ושייכות למקום – לצד דילמת הזהות האישית והקולקטיבית. עמדותיהם של הצעירים הערבים בסקר משקפות היטלטלות בין שני קטבים: בקוטב האחד ניצבת מציאות החיים הממשית בחברה הישראלית הבוגרת בכללותה, ובקוטב השני ניצבת המציאות הווירטואלית ועולם הרשתות החברתיות המאפשר לצעירים להתחבר למרחב התרבותי והלאומי הטבעי שלהם. וכך מצד אחד ניתן לחוש בחוסר אמון במדינה ובמוסדותיה ובביקורת על דרכה של המדינה ועל מוסדותיה, ומצד שני בהערכה לאזרחות הישראלית ולחזויית החיים במדינה ובשאיפה לחולל בה שינוי פוליטי.

מן הראוי להציב את עמדותיהם הספקניות והביקורתיות של בני הדור הצעיר הערבי במסגרת רחבה ומאוזנת יותר. עמדות אלה הן ביטוי כללי ל"מרד נעורים" של צעירים אשר יוצאים נגד מוסכמות פוליטיות וחברתיות. חיצו הביקורת של "דור פוסט אוסלו" מכוונים לא רק לעבר רשויות המדינה, אלא גם לעבר המנהיגות הערבית המקומית ואף למנהיגות הפלסטינית בשטחים. אף על פי כן, בסופו של דבר תפיסת העולם של בני הדור הצעיר מתגבשת בסביבה הממשית שבה הם חיים, ויעיד על כך השינוי בעמדותיהם של הצעירים עם התקדמות הגיל. אין ספק כי מדיניות ממשלתית נבונה תאפשר לבני הדור הצעיר להשתלב במרקם החיים במדינה, וכך ייצאו נשכרים הן הערבים והן היהודים.